

DE WITTE BURGERS OVER JUSTITIE EN DE ZAAK-DUTROUX

Stefaan Walgrave, Universiteit Antwerpen (UA)
Benoît Rihoux, Université Catholique de Louvain (UCL)

3 maart 1998

Dat de Witte Mars en de vele witte marsen heel wat te maken hebben met justitie en het functioneren van het Belgische gerecht, ligt voor de hand. Als niet-insiders en van op afstand bekeken, lijkt er sinds het begin van de zaak-Dutroux een schokgolf doorheen heel het justitiele apparaat te gaan. Het reeds jaren verwaarloosde broertje in de Belgische politiek werd in korte tijd het troetelkind van de Belgische politieke familie(s). De hervormingsvoorstellen omtrent gerecht en politie volgen elkaar in recordtempo op, de maatschappelijke discussie woedt in alle hevigheid en de media-aandacht voor alles wat met justitie te maken heeft, is nog nooit zo groot geweest. In deze korte bijdrage gaan we niet zozeer in op de inhoud van de voorstellen die de ronde doen, maar zoomen we even in op de verantwoordelijke voor al die koortsachtige hervormingactiviteit: de witte burger. Het zijn die fameuze witte burgers die met vele honderdduizenden voor, tijdens en na de Witte Mars op straat zijn gekomen en die justitie tot op de eerste plaats van de politieke agenda gecatapulteerd hebben. In een uitgebreide studie over de witte golf, bevroegen we meer dan duizend deelnemers aan lokale witte marsen en leden van de witte comités, in deze bijdrage hebben we het over de 864 bevraagde deelnemers aan de lokale witte marsen ¹. Ze zijn niet representatief voor de gehele Belgische bevolking maar geven zekere indicaties in die zin. We geven hieronder enkele cijfers en veel interpretatie. Wat zeggen en denken de witte burgers over justitie?

Weinig goeds' is het eerste, eenvoudige antwoord. Het meest opvallend is het enorme wantrouwen tegenover het gerecht. De witte burger heeft geen greintje vertrouwen in justitie: 48% zegt heel wantrouwig te zijn; 33% is wantrouwig; 13% heeft geen uitgesproken mening; 5% zegt vertrouwen te hebben; de amper twee respondenten die zeggen heel veel vertrouwen in justitie te hebben, maken niet eens een halve percent uit. Er zijn dus 76% meer respondenten die zeggen geen vertrouwen te hebben dan dat er

¹ Zie daarover Stefaan Walgrave en Benoît Rihoux, *Tussen emotie en politieke commotie. De Witte Mars, een jaar later*, 1997, Van Halewyck, Leuven of de franstalige versie Benoît Rihoux en Stefaan Walgrave, *L'Année Blanche. Un million de citoyens blancs, qui sont ils, que veulent-ils, que font-ils?*, 1997, EVO, Bruxelles.

mensen met vertrouwen in justitie zijn (score -76%). Nu moet wel gezegd dat alle instellingen niet echt op veel sympathie van de witte burger kunnen rekenen, maar het gerecht doet het zo mogelijk nog slechter dan haar confraters. Slechts één instantie scoort nog lager, met name de politieke partijen (-81%), maar de regering (-69%), het parlement (-46%), de politie (-41%) en de rijkswacht (-47%) scoren wat beter, hoewel zij ook zwaar onder vuur kwamen te liggen naar aanleiding van de affaire-Dutroux.

Dat gerechtswantrouwen is heel erg sterk verspreid over alle mogelijke bevolkingscategorieën. Vlamingen of Walen, hoog- of laaggeschoolden, jongeren of ouderen, arbeiders of hogere kaders, CVP-stemmers of groenen, het maakt allemaal niet veel verschil uit: bijna niemand van de witte marcheerders zou zijn geld te leen geven aan justitie. Het wantrouwen tegenover justitie is dus weidverspreid en zit zowel bij de meer traditionele, maatschappelijk 'geïntegreerde' categorieën als bij meer marginale bevolkingscategorieën. De enigen die zich significant nóg meer afzetten tegen het gerecht zijn de vrouwen (-82%) en de mensen met kinderen (-80%). Uit ons onderzoek blijkt dat juist deze categorieën de zaak-Dutroux in het algemeen meer persoonlijk en 'intiem' hebben ervaren. Waarschijnlijk is hun vertrouwen in het gerecht daardoor nog meer geschokt.

Dat alles wil echter niet zeggen dat de witte burger zich afkeert van justitie *tout court*, hij keert zich alleen tegen het gerecht zoals het op dit moment functioneert. Zo vonden we nauwelijks witte marcheerders (minder dan 0,5%) die er een antidemocratische visie op justitie op na houden, die vinden dat het volk het recht in handen moet nemen of die voor een herinvoering van de doodstraf pleiten. De witte burger gaat akkoord met het bestaan van een gerechtelijk apparaat maar wil een ander.

Als we de negatieve vertrouwensscore van justitie bij de witte burgers in 1997 vergelijken met een gelijkaardig bevraging bij de gehele Vlaamse bevolking vóór de affaire-Dutroux ² - hoewel we moeten opletten bij vergelijkingen doorheen de tijd en tussen verschillende populaties - dan valt op dat justitie ook toen niet echt populair was (-24%) maar toch op wat meer krediet kon rekenen; dat justitie een stukje van haar 'achterstand' op de absoluut niet-geliefde politieke partijen (-48%) heeft ingehaald; en dat justitie zich toen nog in de onmiddellijke nabijheid van de regering (-22%) en de rijkswacht (-24%) kon handhaven. Alle instellingen hebben aan legitimiteit ingeboet door de affaire-Dutroux, maar justitie, dat al helemaal onderaan bengelde, heeft nog meer dan de anderen van haar weinige pluimen gelaten.

² Resultaten van de ISPO-enquête van 1995.

Als we bovenstaande negatieve vertrouwenscores overlopen, lijkt de legitimitiecrisis van de instellingen algemeen. Er is een enorm ongenoegen over het functioneren van de overheidsinstellingen, je zou zelfs kunnen spreken van een crisis van het regime. Is het toevallig dat de uitbarsting zich rond justitie kristalliseerde? Voor een stuk wel en ook weer niet. Ook andere actuele strijdpunten, zoals de moord op de para's in Rwanda, lenen zich tot gelijkaardige opstoten van algemeen ongenoegen over het Belgische politieke systeem. Niemand heeft voorspeld dat de bom zou barsten naar aanleiding van het terugvinden van vermoorde meisjes. De omstandigheden in de nazomer van 1996 waren dan ook uitzonderlijk: er was de gruwelijkheid van de feiten zelf, de schaal en de aard van de gerechtelijke blunders (hopelijk zijn die uitzonderlijk), de enorme vasthoudendheid en verbeterheid van de getroffen ouders en de nooit-geziene, *unisono* media-aandacht. In zekere zin functioneert de zaak-Dutroux als een vergaarbak voor allerlei maatschappelijk ongenoegen. Het gerecht is in de ogen van velen het symbool geworden van wat er allemaal fout loopt in het Belgisch systeem: een zwakke en inefficiënte overheid, gepolitiseerd en besmet door 'vriendendiensten' over en weer. De onmenselijkheid en onpersoonlijkheid die justitie wordt aangewreven (cfr. infra), is trouwens een verwijt dat al veel langer aan de gehele overheid en alle administraties of bureaucratieën wordt gemaakt. We zouden van het loketsyndroom kunnen spreken: van het kastje naar de muur gestuurd worden zonder informatie of begrip voor de eigen situatie, behandeld als 'een dossier', een nummer. In zekere zin krijgt justitie nu voor een stukje de zwarte piet van een meer algemeen inadequaat overheidsoptreden doorgeschoven. Dat heeft te maken met twee elementen: ten eerste de impliciete politiek-strategische keuze om het ongenoegen naar justitie 'af te leiden'; ten tweede de eigenheid van justitie.

Wat het eerste element betreft, is het opvallend hoe de meerderheidspartijen en de beleidsvoerders, daarin min of meer gevolgd door de media en op instigatie van de ouders, de zaak-Dutroux op de eerste plaats als een probleem van justitie hebben gedefinieerd. Ze hebben het algemene ongenoegen voor een stukje afgeleid naar het justitie, ze hebben het gesectorialiseerd. De vier beloften die de eerste minister tijdens de Witte Mars deed, hadden allemaal te maken met justitie. Eigenlijk had men de zaak-Dutroux evengoed kunnen aangrijpen om zich meer algemeen te bezinnen over het functioneren van de instellingen, over de nood aan nieuwe *interfaces* tussen burger en politiek zoals Dehaene het zelf noemde. Dat gebeurde wel gedeeltelijk, heel de discussie over de zogenaamde Nieuwe Politieke Cultuur was daarvan het bewijs, maar de zaak werd toch al snel bijna exclusief als een gerechtsprobleem gedefinieerd. Zo sloeg men twee vliegen in één klap. Eerste voordeel was dat het ongenoegen zich zo makkelijker liet

bemeesteren, dat het aangepakt en ingedamd kan worden door ‘eenvoudigweg’ justitie te hervormen. Tweede voordeel was, dat een reeds jarenlang geblokkeerd politiek dossier onder de enorme maatschappelijke druk kon gedeblokkeerd worden. Al lange tijd siert de hervorming van justitie de regeerprogramma’s, maar onbekwame, te druk bezette ministers en/of het verzet van de magistratuur (gesteund door politieke partijen) belemmerden elke fundamentele doorbraak. De zaak-Dutroux was een ideaal breekijzer om die gerechtelijke, en politieke, weerstand voorgoed te breken. In zekere zin vulden de beleidsvoerders het veel besproken signaal van de Witte Mars daardoor nogal minimalistisch in. Ten bewijze daarvan was er de grote teleurstelling bij de ouders, de pers en de bevolking na één jaar Witte Mars. De ouders zegden ‘dat er nog niets veranderd was’ terwijl de regering stelde dat er nog nooit zo hard was gewerkt aan de hervorming van justitie. Maar zulke justitiehervorming was niet het enige dat de 300.000 deelnemers aan de Witte Mars hadden willen duidelijk maken.

Het is echter iets te makkelijk om te zeggen dat het gerecht het slachtoffer is van politieke spelletjes en dat er voor de rest geen vuiltje aan de lucht is. Uit de geciteerde cijfers blijkt dat justitie al veel langer en veel meer dan de andere instellingen bij de bevolking de kop van jut is. De affaire-Dutroux heeft in zekere zin als de druppel (i.c. stortvloed) gefunctioneerd die de emmer heeft doen overlopen. De lijst met onopgeloste gerechtszaken is zowat eindeloos, met de moord op Cools en de Bende van Nijvel als nootore hoogtepunten. Daarbij komen nog die zaken waarin het gerecht er wel in slaagde de zaak op te helderen en de daders te vatten, vb. inzake milieudelicten, maar deze dankzij juridische spitstechnologie en eindeloze procedureslagen aan hun straf wisten te ontkomen. Alom hoor je dan ook spreken van ‘klassejustitie’, van een justitie ‘met twee snelheden’.

Daardoor stellen grote delen van de bevolking zich vragen bij de effectiviteit van het gerecht. Justitie slaagt er volgens velen niet in om haar basistaken te vervullen, zijnde veiligheid en, indien dat niet lukt, tenminste recht en rechtvaardigheid te garanderen. De legitimiteit en de effectiviteit van justitie zijn niet van elkaar te scheiden. De enorme blunders in de zoektocht naar de verdwenen meisjes, breed uitgesmeerd in de krantenkolommen en rechtstreeks te zien in de commissie-Dutroux, hebben vragen doen rijzen bij de effectiviteit van het gerechtelijk apparaat en dus onvermijdelijk bij zijn legitimiteit. Een instelling wordt aanvaard, krijgt maar vertrouwen, als ze slagkrachtig en daadkrachtig is.

Toch heeft de legitimiteit ook zijn eigen bestaansgrond, los van de effectiviteit. Dan gaat het om de manier waarop een instelling zijn doelen poogt te bereiken: gebeurt dat op een

menselijke manier, met respect voor de personen die erbij betrokken zijn? gebeurt het op een democratische manier? staan de ingezette middelen in verhouding tot het doel? De zaak-Dutroux bracht schrijnend aan het licht dat justitie (soms) niet alleen niet in staat is te doen wat van haar mag worden verwacht (effectiviteit), maar dat ze daarbij ook nog (soms) alle elementaire regels van menselijkheid, communicatie en medeleven met voeten treedt (legitimiteit). In alle maatschappelijk sectoren hebben organisaties en instellingen af te rekenen met kritischer en mondiger gebruikers die zich niet zomaar laten afschepen, maar justitie heeft de voorbije jaren niet echt flexibel en krachtig ingespeeld op die maatschappelijke trend. De eerste justitie-ombudsman moet naar ons weten nog aangeworven worden.

In de antwoorden van de witte burgers kwamen vooral die legitimiteitsaspecten van het gerecht bovendrijven. De respondenten lieten geen gelegenheid voorbijgaan om te benadrukken dat justitie blind was, geen aandacht had voor de personen, dat ze onmenselijk en alleen om procedures en het reglement bekommerd was, dat het op zichzelf gericht was, dat het een zelfgenoegzaam en niet klant- of slachtoffergericht apparaat was en dat justitie 'rot' en 'corrupt' was (zie ook de fameuze 'doofpot'). De ouders van Julie en Melissa, An en Eefje zijn voor de witte burgers het symbool van de strijd tegen zulke justitie - de ouders noemen hun *demarche* trouwens steeds 'een strijd'.

We vroegen (in een gesloten vraag) aan de deelnemers aan de witte marsen wat het doel van de witte beweging is: het grootste deel antwoordde dat ze op de eerste plaats hun solidariteit met de ouders wilden tonen (37%); wat minder mensen zegden vooral op te komen tegen pedofilie (29%); daarna volgde een groep die vond dat justitie hervormen de eerste prioriteit van de witte beweging was (18%); de kleinste groep zag de witte golf als een oproep om het Belgische politieke systeem te wijzigen (17%). Justitie hervormen was dus niet het eerste waar de witte burger aan dacht, maar in de solidariteit met de ouders zat wel een heel stuk ongenoegen over het functioneren van het gerecht vervat. De burgers waren niet alleen solidair met de slachtoffers van Dutroux maar misschien nog meer met de slachtoffers van de onheuse behandeling door het Belgische gerecht. Interessant is hier dat de mensen die zeggen op de eerste plaats voor een andere justitie te komen betogen, niet (nog) minder vertrouwen hebben in die justitie. Er is dus niet echt een bepaalde groep witte burgers mensen die op een 'coherente' manier justitie viseert.

Op de open vraag naar de motivatie voor de deelname aan een witte mars, gaf 70% van de marcheerders een zeer algemene motivatie; 40% motiveerde zijn deelname door expliciet naar het leed van de ouders te verwijzen; 25% had het over het slecht functioneren van het gerecht - meer Walen (27%) dan Vlamingen (20%); 18% verwees naar de politiek, de politici of het politieke systeem. We vroegen de witte burger ook

welke namen hem/haar het eerst te binnen schoten als hij aan de zaak-Dutroux dacht en ook hier zien we weer hetzelfde: de slachtoffers en de daders worden veel meer genoemd dan gerechtsdienaars of politici. Zo noemde 66% van de respondenten Julie en Melissa en ‘slechts’ 10% Jean-Marc Connerotte, de held van Neufchateau, die buiten de slachtoffers en de daders wel met voorsprong de meest genoemde persoon was. Ook op de vraag welk gebeurtenis hen het meest was bijgebleven, was de dominantie van de gebeurtenissen die rechtstreeks te maken hebben met het lijden van de slachtoffers (65%) erg groot, daarna volgden gerechtelijke gebeurtenissen (17%) en politieke evenementen (11%). Meer specifiek werd het ‘slecht functioneren van het gerecht’ door respectievelijk 17% van de Vlamingen en 10% van de Walen expliciet als een herinnerde gebeurtenis geboekstaafd, wat in Vlaanderen een weinig benijdenswaardige tweede plaats en in Wallonië een derde plaats in de rangorde van specifieke evenementen opleverde. In Vlaanderen was het ontnemen van het Dutroux-onderzoek aan Connerotte sterk bijgebleven (5%, 5de plaats), veel meer dan in Wallonië (1%, 27ste plaats). Terzijde zij nog de enorme personalisering van de affaire-Dutroux, ook binnen het gerecht, opgemerkt. De witte burger heeft het in termen van ‘de goeden’ en ‘de slechten’ over Lieckendael, Doutrève, Connerotte en Bourlet, en hij/zij weet verdomd goed welke functie ze vervullen. Ook binnen het gerecht zijn sommigen de personificatie van alles wat goed is, anderen zijn dan weer de vleesgeworden gerechtelijke abberatie.

Opvallend is dus dat de justitie en de gerechtsdienaars telkens meer aan bod komen en meer genoemd worden dan de politiek of de politici. De witte burger percipieert de zaak-Dutroux blijkbaar toch meer als een probleem van het gerecht dan als een probleem van de politiek als geheel. Justitie is niet het eerste waar de witte burger aan denkt, maar wel het tweede: eerst denkt de witte burger aan de slachtoffers, (onmiddellijk) daarna aan justitie, hoewel de band tussen beide dikwijls gelegd wordt.

Wij bevroegen de witte burgers in maart-mei 1997, zowat een half jaar na de Witte Mars van oktober 1996. Binnen die korte periode van drie maanden zien we reeds een lichte verschuiving: in de maand mei zegden al wat meer witte marcheerders dat ze justitie (en politiek) wilden hervormen dan in maart. We maken ons sterk dat de witte beweging - zijnde de witte comités, het nationale secretariaat en de witte ouders - sindsdien nog verder geëvolueerd is naar een specifieke drukingsgroep rond justitie en slachtofferschap. Steeds meer hebben de ouders het over concrete eisen inzake justitie en het was opvallend dat vrijwel alle tien eisen in het platform van de Mars Tegen de Wet van de Stilte van 15 februari 1998 rechtstreeks met justitie te maken hadden. We denken

dat het hervormen van justitie voor meer betogers van februari 1998 de allereerste prioriteit zou zijn. Om dat na te gaan hebben we ook een aantal deelnemers aan die Tweede Witte Mars bevroegd, maar die resultaten zijn voorlopig nog niet beschikbaar. De kritiek op justitie verstimt dus niet, misschien zelfs integendeel, ondanks het feit dat minister voor Justitie Stefaan Declerck een ongekend aantal hervormingsvoorstellen in sneltreinvaart door het parlement wil jagen.

Of het de *justice de proximité* of eerder de *proximité de la justice* is ³ die het crisistij zal kunnen keren, hebben de witte burgers dus een duidelijk antwoord: ze willen een andere justitie, die dicht bij hen staat, waarmee ze een meer egalitaire, persoonlijke relatie kunnen ontwikkelen, meer *proximité de la justice* dus. De witte burgers vragen niet zozeer snelrecht of lokale justitie-antennes, die de geografische afstand verkleinen en die de effectiviteit misschien opdrijven, als wel een andere bedrijfscultuur binnen justitie, meer inspraak, informatie en openheid, minder sociale afstand, en dat zijn allemaal elementen die rechtstreeks met de legitimiteit van justitie te maken hebben. Natuurlijk wil de witte burger ook meer effectiviteit - hij is geschokt door het falen van justitie - maar hij wil vooral een andere justitie, hij is nog meer geschokt omdat dat falen gepaard is gegaan met arrogantie en hoogmoed en vooral dat heeft mobiliserend gewerkt.

Slotvraag is of de wensen en verwachtingen van de witte burgers wel volledig in te willigen zijn. Is het gerecht niet gedoemd om in zekere mate een niet zo klantvriendelijke instelling te blijven? Is het bijvoorbeeld een goede zaak voor recht én rechtvaardigheid dat slachtoffers volledig dezelfde rechten krijgen als de vermeende daders? De principes van rechtzekerheid en rechtsgelijkheid nopen tot een relatief grote sociale afstand tussen gerechtsdienaars en de betrokkenen. Justitie zal ook onvermijdelijk traag blijven functioneren, aan de hand van vele en soms ondoorzichtige formele regels en procedures. Het justitie-apparaat zal wel nooit een instelling zijn waarin de mensen zich goed- of thuisvoelen, volledig begrepen en op hun wenken bediend.

Maar dat wil niet zeggen dat hervormingen niet voor een stuk aan de verzuchtingen van grote delen van de bevolking kunnen tegemoet komen. Onvermijdelijk moet ook justitie zich aanpassen aan maatschappelijke evoluties, aan de gestegen verwachtingen van klantvriendelijkheid en inspraak, zoals bijvoorbeeld ook de medische wereld met vallen en opstaan leert om te gaan met de mondige patiënt en zoals de kerk het lastig heeft met haar kritische gelovigen. De algemene boodschap van de witte beweging is niet toevallig het (terug) centraal plaatsen van de mens in de instellingen. Justitie zal zich moeten aanpassen aan een gewijzigde realiteit, het zou een geweldige blunder zijn te denken dat alles wel zal

³ Zie de basistekst van Yves Cartuyvels en Frank Mulleneers.

overwaaien, dat de witte woede wel zal koelen zonder blazen. Justitie zal daarbij meer moeten doen dan zonder zelftwijfel op een 'paternalistische' manier beter uit te leggen hoe het gerecht functioneert, waarom het allemaal zo traag gaat...

Misschien zal de zaak-Dutroux binnen pakweg tien jaar wel als een bijzonder goede zaak voor het Belgische gerecht geboekstaafd staan. De affaire-Dutroux is niet louter een enorme tegenslag, maar misschien vooral een kans. Laat ons hopen dat die kans wordt gegrepen.